

**МВС УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

САМЧЕНКО МАРТА ЮРІЇВНА

УДК 343.62:343.85

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент
Гумін Олексій Михайлович,
Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»,
завідувач кафедри кримінального права
та процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Литвинов Олексій Миколайович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, начальник кафедри
кримінального права та кримінології;

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Женунтій Володимир Іванович,
Національна академія внутрішніх справ,
провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться «9» грудня 2011 р. о 13⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «8» листопада 2011 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному. Наслідком таких негативних явищ є зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність значних верств населення, що знаходяться на межі або за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти і культури, помітне погіршення становища дітей і можливостей сім'ї та держави щодо їхнього життєзабезпечення, розвитку та соціалізації. Ріст таких явищ викликає природне занепокоєння громадян за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики боротьби зі злочинністю.

У кримінологічній науці, на відміну від вивчення злочинності неповнолітніх, недостатня увага приділяється проблемі захисту неповнолітніх від зазіхань на їхнє життя, здоров'я і нормальний розвиток. У реальному житті неповнолітній є особливо вразливим суб'єктом права через нескладність заподіяння йому шкоди.

Тривалий час в українському суспільстві проблема сімейного насильства щодо неповнолітніх широко не обговорювалася та не досліджувалася. Наслідком цього є відсутність дієвого механізму попередження насильства, недостатня ефективність виявлення та реєстрації випадків жорстокої поведінки з неповнолітніми, відсутність дієвого механізму надання допомоги постраждалим від насильницьких дій та їхнім сім'ям. Це констатується і у результатах дослідження спільного проекту ЄС та Програмах розвитку ООН «Рівні можливості та права жінок в Україні» «Оцінка української національної системи запобігання та протидії насильству в сім'ї».

Чільне місце у запобіганні насильницьким злочинам належить органам внутрішніх справ. Саме вони, в більшості випадків, у порівнянні з іншими правоохоронними інституціями держави, наділені відповідними повноваженнями для виконання цієї функції. На сьогодні діяльність органів внутрішніх справ як основного суб'єкта попередження насильства щодо неповнолітніх у сімейній сфері вимагає принципово нового підходу щодо своїх основних функцій. При цьому концептуальним є рівень реалізації основного призначення – забезпечення надійної охорони законних прав та інтересів людини, суспільства і держави.

Теоретичним дослідженням насильницьких злочинів проти особи займалися видатні українські та російські кримінологи і криміналісти: С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, В.О. Василевич, І.Н. Даньшин, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, Н.К. Кудрявцев, Ф.А. Лопушанський, В.Г. Лихолоб, В.Т. Маляренко, П.П. Михайленко, Е.П. Побігайло, Л.В. Сердюк, Л.В. Франк, інші автори.

Проте залишилися недостатньо висвітленими проблеми сімейного насильства щодо неповнолітніх, визначення його детермінант та напрямів попередження тощо. У юридичній науці, таким чином, існує відчутна прогалина в комплексному кримінологічному вивченні питань захисту прав та інтересів дітей у сімейному середовищі.

Ці обставини зумовили необхідність спеціального кримінологічного дослідження сімейного насильства щодо неповнолітніх в Україні. Аналіз кримінального законодавства, наукових джерел, статистичних матеріалів, слідчо-судової практики дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі вирішення проблеми попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх потребує якісно нових підходів, зокрема комплексного аналізу всіх аспектів цього явища.

Викладене свідчить про актуальність у суспільстві зазначеної проблеми і необхідність її детального дослідження з метою удосконалення законодавчої бази та підвищення ефективності превентивних заходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ на період 2010–2014 років, затверджених наказом МВС України № 347 від 29 липня 2010 р., згідно із Пріоритетним напрямком розвитку правової науки на 2005–2010 рр., рекомендованим Академією правових наук України (постанова № 2/04-2 від 18 червня 2004 р.), а також планами науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ (тема науково-дослідницьких і дослідницько-конструкторських робіт із номером державної реєстрації «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0109U007853).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз стану розповсюдження сімейного насильства щодо неповнолітніх, визначення його кількісно-якісних параметрів та детермінант, комплексна розробка науково-обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення попередження цього негативного явища.

Відповідно до мети дослідження поставлені такі задачі:

- з'ясувати зміст та обсяг поняття насильства в сім'ї щодо неповнолітніх, визначити основні поняття, ознаки та характер цього явища;
- розглянути стан дослідження насильства в сім'ї, дослідити основні передумови виникнення сімейного насильства щодо неповнолітніх;
- виконати аналіз історико-правового досвіду регулювання сімейного насильства;
- здійснити кримінологічний аналіз насильства у сім'ї щодо неповнолітніх, в тому числі особи, яка вчиняє таке насильство, а також жертви, визначити їхні основні складові;

– встановити причини та умови деформації сімейних стосунків як джерела насильства в сім'ї щодо неповнолітніх, визначити вплив негативних внутрішньосімейних процесів на формування антисуспільного способу життя неповнолітнього;

– узагальнити український та закордонний досвід у сфері попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх та захисту їхніх прав;

– визначити напрями, форми та методи участі правоохоронних органів, інших суб'єктів у профілактиці сімейного насильства щодо неповнолітніх, на основі чого розробити та сформулювати конкретні теоретичні і практичні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення кримінального закону і правозастосовної практики.

Об'єктом дослідження є насильство щодо неповнолітніх.

Предметом дослідження є кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять принципи та категорії пізнання соціальних явищ і процесів, розвитку та взаємозв'язку об'єктів реальної дійсності, система загальнонаукових і спеціальних методів, які є засобами наукового пошуку в юридичній науці.

Поряд із загальнонауковими у дисертації з урахуванням специфіки мети та завдань дослідження використовувалися і такі окремі наукові методи, як: історичний – в аналізі розвитку кримінологічної думки із проблем сімейного насильства щодо неповнолітнього; герменевтичний – для тлумачення нормативно-правових актів; формально-догматичний метод слугував аналізу норм, що передбачають відповідальність за насильство щодо неповнолітніх у сімейному оточенні; порівняльно-правовий метод застосовувався для вирішення сучасних особливостей і тенденцій сімейного насильства щодо неповнолітніх; конкретно-соціологічні методи збору, узагальнення та аналізу статистичної інформації (вибіркове узагальнення архівних кримінальних справ, анкетування працівників міліції). Такий підхід сприяв усесторонньому отриманню найбільш повної інформації про об'єкт та предмет дослідження, що позитивно позначилося на емпіричному обґрунтуванні теоретичних висновків та практичних рекомендацій.

Нормативною основою роботи є Конституція України, міжнародно-правові акти, закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України, законодавчі та нормативно-правові акти інших держав, які регулюють діяльність щодо попередження та протидії насильству в сім'ї. Крім публікацій з кримінології, використана також цивільно-правова, кримінально-правова, адміністративно-правова, загальнонаукова література.

Емпірична база дослідження. У дисертації вибірково проаналізована слідча практика діяльності підрозділів системи МВС у Львівській та

Рівненській областях у 2005–2010 рр. Вивчено 286 кримінальних справ у сфері насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх у сімейній сфері, передбачених ст.ст. 115; 116; 118; ч. 3 ст. 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126; 127; 129; 137; 166 КК України. Проведено анкетування співробітників ОВС (315 осіб) за спеціально розробленою автором анкетною.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні стану розповсюдження у суспільстві сімейного насильства щодо неповнолітніх, комплексному дослідженні впливу негативних криміногенних факторів, що впливають на стан розповсюдження сімейного насильства щодо неповнолітніх, визначенні напрямів, форм та методів попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх.

На основі проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення, які запропоновані здобувачем особисто, та виносяться на захист:

вперше:

– встановлений підхід для розмежування насильницьких дій щодо неповнолітніх на: а) правомірний примус як засіб сімейного виховання; б) протиправний вияв насильства щодо неповнолітніх у сім'ї. Критеріями розмежування вказаних дій пропонується вважати наявність чи відсутність шкоди для здоров'я дитини; мету вчинення вказаних дій (в інтересах дітей чи у власних інтересах); відповідність етичним нормам, що склалися у суспільстві;

– обґрунтовано, що застосування у сім'ї того чи іншого виду насильства щодо неповнолітнього пов'язано, як правило, із типом сім'ї. Виділено види насильства щодо неповнолітніх: у благополучних сім'ях зустрічається, переважно, лише психічне насильство; у неблагополучних сім'ях – фізичне насильство; в інших – як фізичне, так і психічне насильство;

– диференційовано детермінанти різних видів насильства щодо неповнолітніх та обґрунтовано, що вони (різновиди) розрізняються таким чином. Детермінанти психічного насильства, як правило, обумовлені поведінкою самого потерпілого неповнолітнього, яка, на думку насильника, є «ганебною». Детермінанти ж фізичного насильства можуть бути не пов'язані із поведінкою самого потерпілого.

удосконалено:

– визначення поняття «сімейного насильства щодо неповнолітніх», під яким слід розуміти сукупність суспільно небезпечних і кримінально-протиправних умисних діянь (дії або бездіяльності) членів сім'ї (незалежно від факту їхнього сумісного або роздільного проживання); таких, які посягають на життя, здоров'я або тілесну недоторканність, що поєднуються із фізичним або психічним впливом щодо неповнолітнього попри волю такого потерпілого;

– підходи до суб'єктів сімейного насильства щодо неповнолітніх. Зазначено, що такими суб'єктами можуть бути не тільки батьки, але й інші члени сім'ї, у т.ч. неповнолітні;

– положення про те, що кримінологічну безпеку неповнолітнього визначає насамперед сімейне оточення, а правові, соціальні, організаційні заходи відіграють допоміжну роль.

дістало подальший розвиток:

– положення про те, що насильство щодо неповнолітніх генерує у майбутньому вчинення цими неповнолітніми (чи вже дорослими особами) насильства щодо інших осіб (так званий «цикл насильства»);

– позиція щодо уніфікації у КК України та у нормативно-правових документах термінології, а саме вживання термінів «малолітній» (особа до 14 років) та «неповнолітній» (особа від 14 до 18 років);

– аргументи про «обернений» зв'язок між віктимністю і віком особи (чим молодша особа, тим легше вона стає жертвою насильницького злочину у сім'ї);

– положення про першочергову роль адміністративного впливу у протидії сімейному насильству щодо неповнолітнього, а оперативно-розшуковий та кримінально-правовий – повинні застосовуватись лише за умови насильства такого ступеня інтенсивності, коли наявні ознаки злочину;

– підходи до організації захисту неповнолітніх та їхніх прав у сім'ї. До елементів такої системи віднесено заходи правового захисту, соціальні, організаційні заходи, технічне, кадрове та фінансове забезпечення.

У результаті дисертаційного дослідження запропоновано внесення змін та доповнень до законодавства України з метою уніфікації термінологічних підходів на позначення протидії насильству щодо неповнолітнього у сім'ї (п. 6 та п. 9 ст. 67; ч. 3 ст. 120 КК України, а також доповнення ч. ч. 3 ст.ст. 121, 122 КК України).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що в дисертації сформульовані та обґрунтовані висновки і пропозиції з удосконалення чинного законодавства та напрямів роботи правоохоронних органів з попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх.

Передбачувані рекомендації та пропозиції, що висвітлені в роботі, можуть бути використані:

а) у практичному плані – для вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, спрямованого на більш ефективний захист від злочинних посягань на права неповнолітніх, а також для дієвого вдосконалення механізму організації профілактичної роботи з метою недопущення насильницьких дій щодо цієї категорії осіб (акти впровадження № 17/416 від 27.07.2011 року, № 405 від 05.08.2011 року);

б) у науково-дослідній роботі – для подальшого формування науково-обґрунтованих положень, рекомендацій із удосконалення механізму протидії насильницькій поведінці щодо неповнолітніх у сімейній сфері;

в) у навчальному процесі – у викладанні курсів з навчальних дисциплін «Кримінальне право» та «Кримінологія», написанні підручників, методичних посібників. Результати дисертації використовуються у Львівському державному університеті внутрішніх справ (акт впровадження № 38 від 04.07.2011 року).

Апробація результатів дослідження. Результати наукових досліджень, висновки та пропозиції автора оприлюднювалися, зокрема, на: всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів: «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 2008 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Право на приватність: тенденції і перспективи» (м. Львів, 2008 р.); третій звітній всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів: «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 2009 р.); міжнародній науково-практичній конференції: «Запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням в умовах проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу» (м. Львів, 2009 р.); другому всеукраїнському круглому столі: «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 2010 р.); всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів: «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 2010 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано чотири статті у наукових виданнях, включених ВАК України до переліку фахових, та шість тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які вміщують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок, з них 173 – основний текст, список використаних джерел на 27 сторінках (267 найменувань), 5 додатків на 16 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, визначається ступінь наукової розробленості проблеми, вказуються методи дослідження та емпірична база, зв'язок роботи з науковими програмами і темами, розкривається наукова новизна, науково-практичне значення, наводиться інформація про апробацію результатів роботи.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження проблем сімейного насильства щодо неповнолітніх» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Стан дослідження насильства в сім'ї щодо неповнолітніх»* констатується, що сьогодення України характеризується доволі складною ситуацією у сфері охорони дитинства, супутниками якої є демографічна криза, погіршення як кількісних, так і якісних характеристик населення, загострення проблеми здоров'я дітей, значне зростання дитячої бездоглядності та злочинності неповнолітніх. У духовній сфері суспільства спостерігається суперечливість життєвих принципів, девальвація загальнолюдської культурно-етичної системи цінностей.

Зазначається, що у вітчизняній кримінологічній науці комплексного системного аналізу насильства щодо неповнолітніх саме у сімейній сфері зроблено не було. Відсутність такого підходу в дослідженні зазначених питань не давала можливості в повному обсязі проаналізувати проблеми детермінації та попередження насильницьких сімейних злочинів щодо неповнолітніх у їх єдності та взаємозв'язку, виявити таким чином прогалини у кримінологічній охороні цих відносин та розробити й запропонувати єдину, цілісну й несуперечливу систему заходів, яка забезпечувала б усебічний захист зазначених відносин від суспільно небезпечних посягань.

Такий стан наукової розробки зазначеної проблеми негативно позначається на практиці. Через суперечливості і прогалини у кримінальному законодавстві правозастосовна практика стикається подекуди із суттєвими труднощами вирішення питань притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили сімейне насильство щодо неповнолітніх, в окремих випадках вживаються недостатньо дієві заходи щодо попередження цих злочинів.

У підрозділі 1.2 *«Історико-правовий аналіз сімейного насильства щодо неповнолітніх»* подаються окремі особливості та аспекти історично-правового з'ясування питання захисту дітей від сімейного насильства нормами українського та зарубіжних галузей права, що дозволило виявити стійку тенденцію нехтування правами дітей від найдавніших часів до кінця XIX – початку XX століття.

Дисертант приходить до висновку, що ми маємо справу з історичною традицією фізичної та емоційної жорстокості щодо дітей. Проблема насильства щодо неповнолітніх у сім'ї відома з глибокої давнини. Під впливом стійких патріархальних стереотипів домашнє насильство як щодо жінок, так і щодо дітей стало ознакою системності деградації певного прошарку суспільства, недосконалої системи його норм і правил, які передбачають певну поведінку членів сім'ї. І хоча протягом історичного розвитку в Україні розроблялися різні правові засоби викорінення цього явища, проте й досі до кінця не розв'язане питання захисту неповнолітніх від сімейного насильства.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика насильства в сім'ї щодо неповнолітніх» складається з трьох підрозділів і присвячується встановленню, розглядові, детальному теоретико-практичному аналізу окремих проблем, причин, передумов та кримінологічних детермінант сучасного стану сімейної насильницької злочинності щодо неповнолітніх.

Підрозділ 2.1 «Поняття та кримінологічна характеристика насильства у сім'ї щодо неповнолітніх».

У дослідженні на кримінально-правовому та кримінологічному рівнях проаналізовані найбільш поширені насильницькі злочини у сімейній сфері щодо неповнолітніх, які становлять основний масив злочинності цього виду.

Сімейні відносини визначено як вид особливих взаємин між суб'єктами – членами сім'ї, які об'єднані спільними правами і обов'язками, що обумовлені юридичними фактами виникнення сім'ї: шлюб, співжиття, батьківство та інша спорідненість. Указується на доцільність використання у дослідженні терміна «сімейне насильство», а не «домашнє насильство», що вказує на таку його семантичну особливість, як обмеження насильницького акту домашньою територією.

Встановлено критерії розмежування правомірного примусу як засобу сімейного виховання та протиправного вияву насильства щодо неповнолітніх у сім'ї.

Визначено «насильницький злочин, учинений у сфері сімейних відносин», як міжособистісний сімейний конфлікт, що вирішується із застосуванням кримінально-протиправного енергетичного або інформаційного впливу на члена сім'ї, що несе в собі загрозу заподіяння особі фізичної та (або) психічної шкоди. Видовою ознакою, що відрізняє цей різновид від інших насильницьких злочинів, слід вважати наявність між членами сім'ї конфліктних, важко вирішуваних суперечностей, які існують об'єктивно або уявно та у їхньому вирішенні призводять до застосування насильницьких засобів впливу. Сукупність ознак сімейних насильницьких злочинів щодо неповнолітнього умовно розділено на дві групи: основні і додаткові.

Підрозділ 2.2 «Кримінологічний аналіз осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, та неповнолітніх жертв» характеризується такими положеннями.

Дослідження структури особистості злочинців, які вчиняють насильство щодо неповнолітніх у сімейних відносинах, дало змогу встановити групу особливих, діапазонних ознак і властивостей.

Визначено типологію досліджуваного злочинця, яку аргументуємо за такими ознаками, як: провідний мотив вчиненого проти неповнолітнього злочину, наявність або відсутність сформованої установки на застосування насильства щодо дитини, соціальне ставлення до потерпілого неповнолітнього.

Обґрунтовується висновок, що злочини в сімейній сфері, в т.ч. вчинені щодо неповнолітніх, характеризуються підвищеною латентністю. Неповноліття

незалежно від віку є чинником, що підвищує віктимність особи в силу вікових і фізичних особливостей через недостатній життєвий досвід, нездатність правильно оцінювати характер і соціальну небезпеку дій, усвідомлювати їх протиправність. Отже, і малолітство підвищує віктимність дитини в сім'ї.

Визначено кримінологічний портрет неповнолітньої жертви сімейного насильства.

Підрозділ 2.3 «Детермінанти сімейного насильства щодо неповнолітніх» увібрав у себе теоретико-практичні положення щодо дослідження природи причин, факторів, передумов та інших аспектів, які зумовлюють наявний рівень злочинності у сфері сімейних відносин. Зазначається, що злочини вказаної категорії вчиняються внаслідок взаємодії об'єктивних і суб'єктивних причин та умов. Така взаємодія не є одночасною, а являє собою складне переплетіння наслідків. Об'єктивні і суб'єктивні елементи, закономірні і випадкові обставини тісно переплітаються, зумовлюючи один одного і визначаючи генезис протиправної поведінки у сімейних відносинах.

Виділено основні чинники, що детермінують насильство щодо неповнолітніх у сімейній сфері. Зроблений висновок, що безпосереднім мотивом до вчинення злочину у даній сфері є сімейно-побутовий конфлікт, який виступає в ролі конкретної життєвої ситуації, у якій переплітаються причини і умови, що сприяють вчиненню насильства щодо неповнолітніх.

На думку дисертанта, високий рівень латентності насильницьких злочинів щодо неповнолітніх у сімейній сфері характеризується такими причинами: 1) складність адекватно оцінити ситуацію, що склалася, через вік; 2) ізольованість простору вчинення насильницьких діянь; 3) небажання потерпілих та очевидців злочину розголошувати інтимні сторони життя сім'ї та власного життя, презирство навколишніх; 4) матеріальна залежність від винної особи; 5) невіра потерпілих від домашнього насильства у здатність правоохоронних органів забезпечити невідворотність покарання; 6) низький рівень правосвідомості населення; 7) відсутність належної правової оцінки виявлених випадків сімейного насильства.

Розділ 3 «Попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Загальносоціальне попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх» детально розглядається стан, який склався у правовому полі України у зв'язку із нормативно-правовим регулюванням питань протидії та боротьби з насильством щодо неповнолітніх у сімейній сфері як на внутрішньодержавному рівні, так і у сфері міжнародно-правових відносин.

На думку дисертанта, система захисту неповнолітніх та їхніх прав у сфері сімейного насильства – це сукупність правових, соціальних, організаційних і матеріально-технічних заходів, які дозволяють забезпечити кримінологічну

безпеку неповнолітнього у сімейному оточенні та запобігти формуванню антигромадського життя.

До елементів системи захисту неповнолітніх належать: заходи правового захисту; заходи соціального захисту; організаційні заходи; технічне, кадрове та фінансове забезпечення елементів аналізованої системи. Потрібний також своєчасний оперативний інформаційний обмін як у межах органів внутрішніх справ, так і між різними правоохоронними органами, до компетенції яких належить профілактика сімейних злочинів.

У підрозділі 3.2 «Закордонний досвід протидії сімейному насильству щодо неповнолітніх» аналіз законодавств ряду зарубіжних держав дав можливість сформулювати систему наукових знань про специфіку насильства, що застосовується до неповнолітніх у сімейній сфері, з метою врахування позитивного досвіду в реформуванні законодавства України у відповідності з міжнародно-правовими стандартами у галузі захисту неповнолітніх жертв названих злочинів.

Підвищена увага розвинутих держав до проблеми сімейного насильства щодо неповнолітніх підкріплюється системою органів (як державних, так і громадських), які забезпечують процес реагування, розслідування подібних фактів і навіть захист неповнолітніх та їхніх прав.

Проблема захисту неповнолітніх та їхніх прав в Україні може цілком ефективно забезпечуватися деякими правовими засобами примусового характеру, які довели свою ефективність у ряді західних держав, але поки що відсутні у вітчизняному законодавстві. Насамперед, йдеться про застосування практики судових розпоряджень про захист (судових наказів).

У підрозділі 3.3 «Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні кримінологічної профілактики сімейного насильства щодо неповнолітніх» автор зосереджується на тому, що центральне місце в системі державних органів, які здійснюють профілактику злочинів, відводиться органам внутрішніх справ, у межах яких профілактична функція розділяється між окремими підрозділами та службами.

Основним заходом для зниження кількості сімейних конфліктів щодо неповнолітніх 61% опитаних працівників ОВС вважає посилення профілактичної роботи в цьому напрямі; 16% – створення окремого підрозділу із розслідування цієї категорії злочинів; 15% – діяльність ОВС в цьому напрямі вважають на достатньому рівні; на думку 8% найбільш дієвим буде віднесення цієї групи злочинів до підслідності прокуратури.

Автор обґрунтовує пропозицію вироблення соціальної технології, яка об'єднувала б діяльність правоохоронних органів, судів, соціальних служб, освітянських та медичних закладів і яка передбачала б комплексне планування заходів, спрямованих на зміцнення сім'ї, поліпшення мікроклімату у ній, поєднання заходів спільного освітнього та індивідуального попередження, вдосконалення практики з допомогою використання закордонного досвіду.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження, проведеного на основі аналізу чинного законодавства України та практики його реалізації, теоретичного осмислення ряду наукових праць у різних галузях знань, сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на вирішення основних завдань дисертації:

1. Здійснено теоретичне узагальнення поняття насильства та обґрунтовано практичні рекомендації з метою вирішення комплексу проблемних питань удосконалення системи попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх.

2. Відповідно до мети дослідження висунуто пропозиції, спрямовані на розвиток низки положень кримінологічної науки. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів, застосування яких дало можливість отримати ряд теоретичних та практичних результатів, спрямованих на розвиток кримінології та теорії кримінального права, відкрити шляхи для подальших досліджень, сформувати практично-прикладне значення для юридичної освіти та подальшого вдосконалення законодавства.

3. Для розвитку теорії кримінології та кримінального права, подальших наукових досліджень і для юридичної освіти, зокрема для вивчення кримінального права та кримінології України, практично-прикладне значення мають наступні, отримані в дослідженні результати:

3.1. Під сімейним насильством щодо неповнолітніх розуміється сукупність суспільно небезпечних і кримінально-протиправних умисних діянь (дії або бездіяльності) членів сім'ї (незалежно від факту їхнього сумісного або роздільного проживання); таких, які посягають на життя, здоров'я або тілесну недоторканність, що поєднуються із фізичним або психічним впливом щодо неповнолітнього попри волю такого потерпілого.

Виділено деякі важливі ознаки, які характеризують сімейне насильство щодо неповнолітніх: метою такого насильства є домінування над неповнолітнім та контроль його поведінки; сімейне насильство щодо неповнолітнього має тенденцію до повторення (системність, неодноразовість випадків); воно є процесом, тобто розвивається поступово і набуває циклічного характеру та за відсутності протидії має тенденцію до посилення.

3.2. Сукупність ознак сімейних насильницьких злочинів щодо неповнолітнього умовно розділено на дві групи: основні і додаткові.

Основними кримінологічними ознаками цих злочинів є: а) наявність міжособистісно-побутових відносин, що склалися між винним і потерпілим до вчинення злочину (об'єктом посягання виступають захищені кримінальним законом суспільні відносини щодо забезпечення найцінніших фізичних благ –

життя й здоров'я особи); б) криміногенний сімейний конфлікт, що лежить в їх основі; в) протиправне діяння є неправомірним вирішенням конфлікту, конфліктної ситуації між людьми, пов'язаними саме сімейними відносинами; г) чітка особистісна спрямованість протиправних дій проти неповнолітнього – безпосереднього учасника криміногенного конфлікту; д) ситуативний характер злочинного посягання.

До додаткових ознак віднесено: а) наявність тривалих дозлочинних конфліктних стосунків між злочинцем та неповнолітнім потерпілим; б) мотиви особистісного характеру (неприятність, помста, ненависть, користь тощо); в) «підручність» знарядь злочину (спеціально не пристосованих для цього).

3.3. Аналіз історико-правового досвіду регулювання сімейного насильства дав можливість зробити висновок про те, що внутрішньосімейна злочинна поведінка в усі часи була суспільною та державною проблемою, яка потребує серйозного та всебічного вивчення на державному рівні. Одним із аспектів кризи сімейних відносин є проблема сімейного насильства. Дослідження вищеназваної проблеми в історичному розрізі дало можливість зробити висновок про те, що криміналізація цих діянь зумовлена поширенням таких посягань у реальному житті і, безумовно, спричиняє потребу правильної кваліфікації злочинних дій на практиці, застосування справедливого покарання до винних осіб та здійснення превентивної функції кримінального закону.

3.4. Злочини у сфері сімейних відносин вчиняються внаслідок поєднання (збігу) об'єктивних і суб'єктивних причин та умов. При цьому така взаємопов'язаність не є одночасною, а являє собою складне поєднання наслідків.

Безпосереднім мотивом до вчинення злочину у цій сфері є сімейно-побутовий конфлікт, що виступає в ролі конкретної життєвої ситуації, в якій переплітаються причини і умови, що сприяють учиненню фізичного та психічного насильства щодо неповнолітніх.

3.5. Виділено основні чинники, які детермінують насильство щодо неповнолітніх у сімейній сфері: а) протиріччя, що виникають у сім'ї, нерідко зумовлюють негативне ставлення до дитини з боку дорослих її членів; б) нездатність батьків або осіб, які їх замінюють, створити необхідні умови для гармонійного розвитку особи неповнолітнього, що компенсується насильницьким нівелюванням його бажань; в) деструктивні сім'ї – алкоголіків, наркоманів і осіб без певного роду занять і місця проживання, в яких насильство щодо неповнолітніх виступає загальноприйнятою нормою.

3.6. Початком багатьох протиправних процесів, які відбуваються у суспільстві, є сім'я та спотворені проблеми сімейних стосунків, сімейні суперечності і сімейні конфлікти. Саме сім'я у відповідних

«зруйнованих» відносинах «виводить» особистість у кримінальну сферу. Самі сімейні відносини вивчаються відповідно до схеми «особистість-сім'я-суспільство».

3.7. Дослідження особистості злочинців, які вчиняють насильство щодо неповнолітніх у сімейних відносинах, дало змогу встановити групу особливих, діапазонних ознак і властивостей: вік (31–40 років), середній освітній рівень, низька культура міжособистісного спілкування, незайнятість суспільно корисною працею, ведення алкоголізовано-дезадаптивного способу життя, що призводить до морально-етичної деградації, утвердження насильницьких стереотипів поведінки, які нерідко проявлялися у скоєнні різних адміністративних правопорушень чи вчиненні злочинів щодо неповнолітніх у сімейній сфері.

3.9. Складено кримінологічний портрет неповнолітньої жертви сімейного насильства: це неповнолітня особа переважно жіночої статі (56,5%) віком від 10 до 14 років (36,3%), яка проживає в місті (71%), зазвичай перебуває у конфліктних стосунках зі злочинцем, характеризується підвищеною віктимністю.

3.10. Сучасна система профілактики сімейного насильства щодо неповнолітніх може скористатися позитивним досвідом багатьох розвинених держав зі створення:

- сімейних судів, до повноважень яких належить розгляд усіх справ, пов'язаних із насильством у сім'ї, а також застосування захисного припису, який забороняє особі, яка скоїла насильство в сім'ї, вчиняти певні дії чи навпаки, вимагає від неї дій правового характеру;

- розроблення та введення в Україні за аналогією зарубіжних держав спеціальних навчальних тренінгів і курсів для працівників міліції та інших осіб, які займаються попередженням насильства в сім'ї.

3.11. Виокремлено адміністративний, кримінально-процесуальний та оперативно-розшуковий напрями кримінологічної профілактики сімейного насильства щодо неповнолітніх у діяльності органів внутрішніх справ.

До основних заходів ранньої профілактики сімейного насильства органами внутрішніх справ віднесено такі: організація правильної поведінки дітей у сім'ї; вдосконалення морального виховання у школі, інших навчальних закладах; удосконалення правового виховання; заборона інформації, що пропагує культ насильства та жорстокості; посилення боротьби з пияцтвом та алкоголізмом на роботі та за місцем проживання; посилення боротьби з дрібним хуліганством за місцем проживання.

Основою ефективної індивідуальної профілактики повинна стати організація продуманої системи отримання та систематизації інформації про здеформовані сімейні взаємини, повніший облік «неблагополучних» сімей та

осіб, схильних до сімейних ексцесів, що дасть змогу забезпечити єдину безперервну профілактичну дію міліції та громадськості на осіб, які скоюють правопорушення у сімейній сфері.

3.12.3 метою успішного запобігання насильству у сім'ї висловлено пропозицію створити реабілітаційні служби соціально-психологічної допомоги сім'ям, у яких поширені конфлікти, насильство. Висловлено пропозицію розробити систему узгодженої протидії насильству у сімейній сфері, яка об'єднає зусилля правоохоронних органів, судів, соціальних служб, освітянських та медичних закладів.

4. У процесі дослідження одержано також результати, спрямовані на подальше вдосконалення законодавства. В роботі обґрунтовано доцільність:

4.1. Включення до Загальної частини КК України статті, що визначає зміст термінів, які не розкриваються в диспозиції кримінально-правових норм. Зокрема, для точнішого з'ясування основних ознак і елементів, що впливають на встановлення відповідальності батьків та інших осіб, на яких законом покладений обов'язок виховання неповнолітнього, незастосування насильства до дітей, вважаємо доцільним визначити такі поняття, як «жорстокість», «систематичність», «бродяжництво», «жебрацтво».

4.2. Викладення п. 6 та п. 9 ст. 67 КК України, з метою усунення термінологічної неточності у науці кримінального права понять «дитина» та «неповнолітній», у такій редакції: «б) вчинення злочину щодо малолітнього чи неповнолітнього...», «9) вчинення злочину з використанням малолітнього чи неповнолітнього...» і далі за текстом статті.

4.3. Зміни ч. 3 ст. 120 КК України, а також доповнення ч.ч. 3 ст. ст. 121, 122 КК України у такій редакції: «*ті самі дії, вчинені щодо своєї неповнолітньої чи малолітньої дитини батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього*».

Звичайно, проведеним дисертаційним дослідженням усі питання, які стосуються попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх, не вирішені, а це означає, що робота стане підґрунтям для подальшого дослідження проблематики сімейного насильства щодо неповнолітніх.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Самченко М.Ю. Основні напрямки діяльності правоохоронних органів України з попередження побутового насильства / М.Ю. Самченко // Науково-аналітичний журнал «Митна справа». – Львів, 2009. – № 2 (62). – Ч. 2. – С. 76–80.

2. Самченко М.Ю. Історичні витoki сімейно-побутового насильства щодо неповнолітніх / М.Ю. Самченко // Науково-аналітичний журнал «Митна справа». – Львів, 2010. – № 1 (67). – Ч. 2. – С. 61–65.

3. Самченко М.Ю. Сутність поняття «сімейно-побутове насильство над неповнолітніми» / М.Ю. Самченко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2010. – Вип. 2. – С. 443–451.

4. Самченко М.Ю. Неповнолітній як об'єкт охорони у сімейно-побутових відносинах / М.Ю. Самченко // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – Львів, 2010. – № 4. – С. 328–333.

5. Самченко М.Ю. Сімейне насильство як складова насильства у побуті / М.Ю. Самченко // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів 26 вересня 2008 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 200–202.

6. Самченко М.Ю. Побутове насильство над підлітками. Шляхи вирішення / М.Ю. Самченко // Право на приватність: тенденції і перспективи: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції 14 листопада 2008 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 168–169.

7. Самченко М.Ю. Сімейне насильство як складова насильства у побуті / М.Ю. Самченко // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Третій звітній всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – С. 133–135.

8. Самченко М.Ю. Окремі аспекти профілактики підліткової злочинності та шляхи її мінімізації в умовах проведення Євро-2012 / М.Ю. Самченко // Запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням в умовах проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20 листопада 2009 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – С. 250–253.

9. Самченко М.Ю. Захист неповнолітніх у сімейно-побутових відносинах / М.Ю. Самченко // Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти: матеріали II Всеукраїнського круглого столу 28 травня 2010 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 411–415.

10. Самченко М.Ю. Побутове насильство як фактор формування антисуспільного способу життя неповнолітнього / М.Ю. Самченко // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції ад'юнктів, аспірантів, здобувачів 24 вересня 2010 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 154–156.

АНОТАЦІЯ

Самченко М. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право; кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2011.

Дисертація є дослідженням, в якому на монографічному рівні розглядаються проблеми детермінації сімейного насильства щодо неповнолітніх, також визначаються основні напрями попередження даного явища.

Аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних кримінологів, у роботі здійснено детальний аналіз кримінального сімейного насильства щодо неповнолітніх, проаналізовано сучасний кримінологічний стан злочинності в Україні, пов'язаної із насильством щодо неповнолітніх у сімейній сфері.

Роботу присвячено теоретичним, практичним і прикладним проблемам наукового вивчення, законодавчого регулювання, правозастосування правоохоронними та судовими органами кримінального законодавства у сфері попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх.

Ключові слова: сім'я, неповнолітній, побут, жорстокість до дітей, сімейні відносини, насильство, попередження насильства у сімейній сфері, систематичність.

АННОТАЦИЯ

Самченко М. Криминалогическая характеристика и предупреждение семейного насилия в отношении несовершеннолетних. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право; криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел. – Львов, 2011.

Диссертация является исследованием, в котором на монографическом уровне рассматриваются проблемы детерминации семейного насилия относительно несовершеннолетних, также определяются основные направления предупреждения данного явления.

В работе выделены некоторые важные черты, характеризующие семейное насилие относительно несовершеннолетних: целью такого насилия является доминирование над несовершеннолетним и контроль его поведения; семейное

насилие относительно несовершеннолетнего имеет тенденцию к повторению; оно является процессом, то есть развивается постепенно и имеет циклический характер, а при отсутствии противодействия имеет тенденцию к усилению.

Анализ историко-правового опыта регуляции семейного насилия дал возможность автору работы сделать вывод о том, что внутрисемейное преступное поведение во все времена было общественной и государственной проблемой, которая нуждается в серьезном и всестороннем изучении на государственном уровне. Одним из аспектов кризиса семейных отношений является проблема семейного насилия.

Представляется, что к наиболее важным причинам возникновения семейных конфликтов следует отнести: наличие противоположных интересов, устремлений; ограниченность возможностей для удовлетворения потребностей одного из членов семьи; авторитарный, жесткий тип взаимоотношений в семье в целом; наличие проблем материального характера; девиантное поведение одного или нескольких взрослых членов семьи (алкоголизм, наркомания и тому подобное); ограничение воли, активности, самовыражения несовершеннолетнего (повышение его виктимности).

Система защиты несовершеннолетних и их прав в сфере семейного насилия – это совокупность правовых, социальных, организационных и материально-технических мероприятий, которые позволяют обеспечить криминологическую безопасность несовершеннолетнего в бытовом окружении и предотвратить формирование антиобщественного способа жизнедеятельности. К элементам системы относятся: мероприятия правовой защиты; мероприятия социальной защиты; организационные мероприятия; техническое, кадровое и финансовое обеспечение элементов анализируемой системы.

Констатируется, что насильственные посягательства относительно несовершеннолетних в сфере семьи являются скрытой проблемой, поэтому для успешной профилактики таких преступлений необходимо отказаться от доминирующего в практике работы органов внутренних дел принятия профилактических мер ради привлечения к криминальной ответственности. Собственно профилактические мероприятия в первую очередь должны включать социально-правовые, социально-педагогические, информационные и другие мероприятия, которые не базируются на криминальном принуждении.

Анализ законодательства ряда зарубежных стран дал возможность сформировать систему научных знаний о специфике насилия, которое применяется к несовершеннолетним в семейной сфере с целью учета позитивного опыта при реформировании законодательства Украины в соответствии с международно-правовыми стандартами в отрасли защиты несовершеннолетних жертв названных преступлений. С целью повышения эффективности криминально-правовой защиты несовершеннолетних членов семьи от применения насилия автором внесены научно-обоснованные

предложения, направленные на совершенствование действующего законодательства.

Ключевые слова: семья, несовершеннолетний, быт, жестокость к детям, семейные отношения, насилие, предупреждение насилия в семейной сфере, систематичность.

ANNOTATION

Samchenko M. Criminological Characteristic and the Prevention of the Domestic Violence Concerning Minors. – Manuscript rights reserved.

The thesis for the degree of the Candidate of law in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2011.

The thesis is an investigation in which the problems of determination of the domestic violence concerning minors are examined on the monographic level. The main ways of prevention of this phenomenon are also determined.

Having analyzed the works of the domestic and foreign criminologists, the detailed analyses of the violent crimes concerning minors in the family relations was made. Also, the modern criminological situation of the violent crimes concerning minors in the family relations in Ukraine was analyzed.

The work is devoted to the theoretical, practical and applied problems of the scientific research, legislative regulation, application of the law enforcement bodies and judicial authorities of the criminological legislation as for the prevention of the domestic violence concerning minors.

Key words: family, minor, way of life, cruelty to children, family relations, violence, prevention of the violence in the family relations, regularity.